

Balázs Ferenc az emlékezetben²³⁵

Bevezetés

Mikó Imre, Kicsi Antal és Horváth Sz. István Balázs Ferencről írott monográfiája filológiai pontossággal foglalja össze az életmű korabeli és későbbi recepcióját. Jelen tanulmány²³⁶ azt elemzi, hogy Balázs Ferenc emlékezete hogyan alakult abban a közegben, amelyben falufejlesztési tervét valóságba ültette. A tanulmány Balázs Ferenc műveit, a korabeli regionális sajtót és a mészkiői kommunikatív emlékezetet használja forrásként.

Ma már jól tudjuk azt, hogy a lokális-regionális identitásnak van egy olyan része, amelybe a származás- és az eredettörténetek, a lokális-regionális történelem epizódjai, a lokális-regionális társadalom alakjai tartoznak.

A szakirodalom *pszichológiai realitásnak* nevezi azt a valóságot, amelyet a tudat állít elő. Olyan ez, amilyennek megalkotjuk, s azért létezik, mert hiszünk benne. Az etnológia *mítosznak* nevezi azt a tudatformát (és annak reprezentálódását), amely a tudás és meggyőződés egy bizonyos szintjén sajátos helyzetértelmezést nyújt (Nagy O. 1999). Az antropológia *kultusznak* nevezi azokat a megemlékezési rituálékat, amelyek egyidőben irányulnak egy adott tárgyra, s szervezik (legalább átmenetileg) közösséggé a szertartásban résztvevőket (Lakner L. 1998). *Megemlékezési szertartásnak* azokat a szervezett eseményeket, amelyek a múlt és a jelen kapcsolatát biztosítják (Connerton 1997). Az emlékezetkutatás *kommunikatív emlékezetnek* nevezi a mindennapi kommunikációban, illetve *kulturális emlékezetnek* a szervezett, irányított keretek között aktualizálódó emlékezeti tartalmakat, *emlékezetközösségnek* az ennek nyomán formálódó társadalmat (J. Assmann 1999).

Balázs Ferenc

Balázs Ferenc 1901-ben született Kolozsvárt, 1937-ben halt meg Tordán. A fiatal írói csoportosulás, a *Tizenegyek* (1923) antológia teoretikusa, az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa, a *Korunk* munkatársa, a Kolozsváron szerveződő faluprogram aktív résztvevője. Teológiai tanulmányainak elvégzése után ismerte meg Nyugat-Európát, majd Amerikát. Haza Ázsián keresztül jött. Előbb Székelykeresztúron nevelő, majd 1930-tól unitárius lelkész az aranyosszéki Mészkon. Szándéka az önálló aranyosszéki gazdasági élet kialakítása volt. Terve részben kudarcba

235 Balázs Ferenc az emlékezetben. In: Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére*. EMKE – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018, 78–98.

236 A kézirat a szerző több korábbi írása alapján, Dávid Gyula felkérésére készült. A szerző tisztelettel köszönti az ünnepeltet, akit a Kriterion Könyvkiadóban ismert meg 1979-ben.

fulladt. A *Tizenegyek* 1923-ban megjelent füzetében a csoport teoretikusaként az erdélyi „faji” kultúra sajátosságait fogalmazta meg. Munkatársa volt több korabeli lapnak. Kötetei: *Mesefolyam* (1922), *Bejárom a kerek világot* (1929), *Aranyosszéki tervek* (1933), *Közérthető evangélium* (1935), *A rög alatt* (1936), *Zöld árvíz* (1936). Több kézírata kiadatlan maradt.

Korai halálát az egész életén át hordozott tüdővész okozta. Sírja a mészköi temetőben található.

A halálhír

A *halálhír*. Tordának és az Aranyos-vidék régióinak 1877–1940 között előbb szórványosan, majd folyamatosan volt magyar nyelvű sajtója. Életképesnek az *Aranyosvidék* című hetilap bizonyult, amely 1891-ben indult és utolsó száma 1940. augusztus 24-én jött ki a nyomdából. 1932–1940 között jelent meg az *Aranyosszék*, amelynek felelős szerkesztője Heltmann Ervin, főszerkesztője pedig Várfalvi Mór volt. Felkarolta a Balázs Ferenc által kezdeményezett és képviselte falufejlesztési mozgalmat. Ezek a lapok rendszeresen tudósítottak a vármegyei közigazgatásról, a város és a környező települések kulturális, szociális eseményeiről. Erős regionális tájtudatot promováltak. Szóhoz juttatták a pedagógusokat, reflektáltak a földművesek és az erősödő tordai munkásréteg gondjaira. Szívesen fordultak a régió múltja felé, szemüket folyamatosan Budapestre és a közelebbi centrumra, Kolozsvárra szegezték. S bár egyelőre nem tudjuk, milyen példányszámban forgatták a városban és a településeken, azt biztos feltételezhetjük, hogy informálták, mobilizálták, állásfoglalásra ösztönözték a régió lakosságát. A szombaton megjelent lapok friss hírei már vasárnap beszéd tárgyává váltak, s ezt követően egy héten át beleivódtak a régió tudatába, feltételezések kaptak lábra, érzelmeket kanalizáltak.

Ezért tartjuk fontosnak áttekinteni, hogyan számolt be a két lap Balázs Ferenc haláláról és a temetési szertartásról. A sajtóbeszámoló a korabeli olvasókban tudatosították, hogy az esemény túllépte a régió határait, s 80 év után is érzékeltetik méretét és hangulatát.

A lapok indulatos nyelven tudósítottak a megrázó eseményről, a halál beálltáról, a temetési szertartás mozzanatairól. Az *Aranyosvidék* a halál bekövetkezése után egy héttel, május 29-én jelent meg. A felelős szerkesztő, a vármegyei főjegyző Boross Elek drámai hangon foglalta össze Balázs Ferenc életét. „Elvégeztetett...” – ezzel a szóval intonálja a nekrológot. Már ebben a korai biográfiában feltűnnek a később állandósuló élettörténet meghatározó fordulópontjai: „zsenge ifjú-kora óta eljegyezte a kérlelhetetlen halál”, „térdre kényszerítve is” „nagy álmok, szép tervek és fanatikus hevületű küzdelmek” jegyében telt az élete. „Mindössze 36 évre nyult kicsiny terjedelmű élete”, s benne „sok a tüske, kízó a göröngy, lenyügöző az elgáncsoló sár”, amely „a pionereknek, az útmutatóknak, az apostoloknak” az osztályrésze. A közeli véggel számolva tudta, hogy „neki nagyon kell sietnie”. Ezért a rövid életidő tele volt a *közjó* „áldottan dús, gazdag” produktumaival. Pásztorként

„minden idegszálával, szíve minden dobbanásával, lelkének minden építő munkájával, hűségesen és becsületesen” szolgálta hitközösségét. A *Tizenegyek* szervezőjeként vezére volt generációjának. Követői „pezsgő vérkeringést adtak” „a transylvániai irodalmi életnek”. Kitér világgjáró útjára, amely során „nyitott szemmel, lelkének finom érzékű felvevő készülékével meglátott és lelkébe raktározott minden ismeretet, tudást, szellemi vívmányt, mely a világot előbbre viszi, az emberi lelkeket nemesíti, jóval termékenyíteni képes”. Tapasztalataira sok-sok nélkülözés, testi és lelki megpróbáltatás árán tett szert. Életének „főfejezet” Mészkö, amelynek Torda és „Aranyosszék minden faluja tanúja” volt. Mit láttak Balázs Ferenc erőfeszítéseiből? „Csodálattal láttuk és értékeltük azt a széles vonalú, erős eltökéltségű, önfeláldozóan odaadó, lankadatlan tempójú falumunkát”, amely az *Erdélyi Fiatalok* „nagy koncepcióját” érvényesítette. Előadásokat tartott, szervezett, nevelt, Mészkon pedig „épített pihenés, megállás nélkül folyton”. A Vidékfejlesztő Szövetkezet „a termelő falu és a fogyasztó város arany kapcsa” volt, amely akkor „jövendőnk zálogának” tűnt.

A nekrológiró feltétlen elismeréssel méltányolja Balázs Ferenc irodalmi tevékenységét. A *Bejárom a kerek világot* „úttörő jellegével hatalmas sikert ért el”. A *rög alatt* „fényes sikerű életnapló, a *Zöld árvíz* „kitűnő regény”.

„A régóta settenkedő halál aztán végre mégis diadalt nyert. Leterítette az élet munkamezejének igaz lelkű napszámosát. Május 22-én reggel negyed 6 órakor Turdán Cloșca-utcai kis lakásban felesége karjaiban elszállt a lelke...” A tordai gyászházban állították fel ravatalát. „Székely kopjafás ornamentikájú” koporsóját „már itt Turdán elborította a szeretet és a részvét virág halmaza”. Vasárnap délután a tordai háznál Lőrinczy Dénes tordai lelkész mondott gyászbeszédet és imát, s ezt követően az egyik mészköi hatökrös szekér a koporsóval, a másik pedig a koszorúkkal Mészkö felé indult. A gyászszekeret a teljes úton gyászmenet kísérte: a testőrök fehér ruhás mészköi lányok voltak, a szekereket presbiterek és mészköi személyek követték. A falu magyar és román, felnőtt és ifjú lakossága a hídnál várakozott és társult a gyászmenethez. A ravatalt az unitárius templomban állították fel. A temetés délután fél ötkor kezdődött „az egész falu s több ezer főnyi gyászközönség”, „impozáns arányú részvét mellett folyt le” lelkészek, írók, aranyosszéki gazdák jelenlétében. A püspökséget dr. Varga Béla püspökhelyettes képviselte. Az énekvezér, Erdős Mihály Tordáról jött. Benczédi Miklós, a torockói lelkész gyászimát mondott, Árkosi Tamás esperes „mélyen megható, magas szárnyalású gyászbeszédet”. A hívek még énekeltek, amikor hat palástos pap vette vállára a koporsót. A koporsó nyomán „végeláthatatlan hosszú gyászmenet” alakult ki és indult a temető felé. Az úton a koporsóvivők váltogatták egymást: a papokat az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai és a teológusok váltották, őket a *Helikon* írói, őket a *Tizenegyek* csoportjának tagjai, majd a Vidékfejlesztő Szövetkezet vezetői. Minden esetben hat férfi, s mellettük hat nő. A sír fehér alabástrommal volt kirakva. A sírhoz érkeve a búcsúzások sora kezdődött. Kökösy Kálmán mészköi lelkész imádkozott és az egyházközség és a presbiterek nevében búcsúzott. Egy fehér ruhás kislány az iskolások nevében mondott búcsúbeszédet. A helyi ifjúság részéről szintén lány búcsúzott. A népfőiskola

részéről Kereki András, a nőszövetség részéről Gálfi Margit, a lelkész kör nevében V. Nagy Dénes járavízi lelkész, a teológia tanárainak nevében dr. Kiss Elek tanár, az amerikai és angol unitáriusok nevében Henkinson angol missziós lelkész beszélt, beszédét dr. Kiss Elek tolmácsolta. Ezután Fikker János kövendi lelkész a Vidékfejlesztő Szövetkezet nevében, Vita Sándor a szövetkezetek vezetősége nevében, Tamási Áron a *Helikon*, dr. Maksai Albert teológiai tanár a *Tizenegyek*, Szabó Lajos az egyetemi ifjúság, Filep Imre a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet, Benedek Gyula a teológusok, Papp Andor szentmihályi lelkész a paptársak, László Dezső pedig az *Erdélyi Fiatalok* nevében szólalt fel. A szertartást Árkosi Tamás esperes fohásza zárta, aki egyúttal a halottat elbúcsúztatta édesanyjától, feleségétől és leányától, testvéreitől. Zsoltáreklés kíséretében engedték a sírba a koporsót. A szertartás este fél 8 órakor ért véget. A nekrológ és a tudósítás *A rög alatt* mottójával zárult; az utolsó sorok pedig: „Igen! A Balázs Ferenc munka-barázdájának sok virágot, áldott gyümölcsöt kell teremnie és ezáltal kell neki tovább élnie a síron túl is rajongva szeretett népe üdvére!” (Boross 1937.)

A lap következő száma közölte a lelkész kör elnöke, az alsójárai V. Nagy Dénes lelkész búcsúbeszédét. A cím is, a megemlékezés is Batsányi János versének kezdősorait parafrázálta: „*Elégtél, mint örök áldozat az isteni és emberi szolgálát harcmézején!...*” *Búcsú Balázs Ferenctől sírja mellett*. Az előbbi nekrológtól eltérően a lelkésztárs a gyászjelentők és a temetési prédikációk individuuma és a gyászra, a morális értékekre összpontosító beszédmódját alkalmazta. Egyik körmondat szerint „Igaz volt törekvéseiben és szándékaiban, igaz volt beszédében és cselekedeteiben, igaz volt munkásságában és vezetésében, igaz volt hitében és erkölcsében.” Ezt követően pedig a klasszikus mitológia kelléktárát vette igénybe: „Átvette Ceres²³⁷ jobbjaiból az elolthatatlan fénnel égő fáklyát és kereste vele a tökéletesedésre vezető utakat; átvette Mercurius²³⁸ sarkantyú szárnyait és bejárta velük a Kerek Világot, hogy összegyűjthesse a boldogulás és boldogítás örök eszményeit, Pállal és az apostolokkal bejárta a tudományok berkeit, kereste a rög alatt az igazi ember eszményképeit és Új evangéliumot adott azoknak kezébe, kik még az élet útján nem találkoztak Jézussal. Mintha szellemszárnyai lettek volna, ott volt mindenütt, prédikálta az Isten és az élet ígét, hirdette a megváltást új utakon, kereste az üdvözülést új eszközökkel, új intézményekkel. Magas röptű sas volt, kinek szárnyalását sokan nem tudták követni.” A búcsúbeszéd következő passzusa a falu lakosságához szól és finom érveléssel igyekszik felszámolni azoknak a Balázs Ferenc ellen megfogalmazott kifogásait, akik „feledték, hogy a vihar is leszaggat sok rossz gyümölcsöt egy néhány jót is, az árvíz, mikor homokjával a földet kövéríti, előnt nyíló virágot is, végül mégis mind a kettő többet használ, mint árt, többet épít, mint rombol” (Nagy D. 1937.)

237 Ceres a gabona és a gyümölcs, általában a termés, a termesztés istennője a római mitológiában. Ő biztosította az áldást és ő okozta a szárazságot, az éhínséget. A görög mitológiában Ceres megfelelője Déméter.

238 A római mitológia alakja, a görög mitológiában Hermész a megfelelője. Az istenek hírnöke, az ügyesség, a leleményesség, a feltalálások istene, a kereskedők és tolvajok pártfogója. Szép szavakkal ő segíti a szónokok ékesszólását. A betűvetés feltalálója.

Az *Aranyosszék* május 29-i számában Kormos Jenő búcsúzott a vidék nagy halottjától. Ugyanakkor a szerkesztőség elnézést kért egy gyergyószentmiklósi munkatársától, amiért a Balázs Ferencről írott „szép cikk” kései érkezése miatt a következő számban jelenik meg. Szerzője Csiby Lajos, aki *Emlékezés Balázs Ferencre* címmel értékeli az életművet, kevésbé ihletetten, de tárgyilagosan. Rendre méltatja a *Tizenegyek* megszervezését, az útikönyvet, a Szövetkezet megalapítását és az *Erdélyi Fiatalok* falumunka programját. Legmagasabbra a következő mondatai emelkednek: „a tiszta és erkölcsös életnyilvánulásai teszik a falu imádójává. Hatalmas, alkotó erővel küzd, épít és termel, hogy mindezeket fűszerezve a haladás eszközeivel, teremtsen kulturális életet maga körül.” (Csyby 1937.) A lap a következő számban Pálffy Miklós cikkével zárja a Balázs Ferencre való emlékezést. A szerző, autodidakta, kisgazda-író azt emeli ki, hogy a nagyvilágban felkínált érvényesülési lehetőségeket elutasítva Balázs Ferenc hazatért, hazahozta álmait és terveit: „ezért a nagy, szent ügyért járta be a kerek világot”. A cikk enyhén utal a meg nem értett újtó sorsának tragikumára: „vállalni a magyar útmutatók nehéz keresztjét” (Pálffy 1937).

A temetésről Balázs Ferenc özvegye, Christine így számolt be egyik rokonának: „Ferit természetesen Mészkon temették el. Legalább száz ember jött be gyalog Tordára a faluból, tizenkét gyönyörű, fehér ökörrrel, hogy kivigyék. Hosszú sorban követték a szekerek, a tordai barátokat szállító kocsik. Tordán, Szentmihályban, Mészkon szóltak a harangok, és Mészkon csaknem a teljes román lakosság felsorakozott a magyarok mellé a hídnál, és végig az utcákon. Igazi hódolatnyilvánítás volt ez. Itteni szokás szerint sok beszéd hangzott el a sírnál, sokan beszéltek a különböző csoportosulások nevében, amelyekhez Ferinek mind köze volt: a szövetkezetek, az irodalmi körök, az Erdélyi Fiatalok és mások – én magam is meglepődtem azon, milyen széleskörű volt az érdeklődés, és hogy ezek az emberek valamennyien úgy érezték, a vezetőjüket veszítették el benne. Szeretném, ha ezt ő is tudta volna.”²³⁹

Regény Mészkoról

„Bár bevallom, hogy a szépirodalmi alkotás önmagában áll vagy bukik s kritikai szempontból más nem érdekelhet az íróból, mint az, amit önmagából művébe belevitt, még sem lehet e szabályt, mely a könyveknek a hozzátapadó kívülálló dolgok felett álló szabadságát védi, mindig maradék nélkül alkalmazni. Ilyen kivételes eset az is, amikor Balázs Ferenc könyvét vesszük kezünkbe.” E szavakkal kezdi a *Független Újság* Balázs Ferenc *Zöld árvíz* című regényének bemutatását (Kemény 1937).²⁴⁰ A recenzens a Balázs Ferenc-i életművet organikus, homogen konstrukcióként definiálja, s ebbe helyezi bele az életművet lezáró alkotást is. A műből hiányzó, a kritika által erőlyesen számonkért, de az életmű kereté-

239 Christine Frederiksen levele, 1936. szept. 14. (Balázs F. 2002: 246).

240 A regényt az Erdélyi Szépművészeti Céh jelentette meg 1936-ban. 1937-ben Budapesten is megjelent (Balázs F. 1936a).

ből a mű eltorzítása nélkül hozzárendelhető jelentésréteg a regényben több szereplőben megformált népevelő értelmiségi önmagával, vállalt feladataival és a körülményekkel való viaskodásának ellentmondásossága. A *Bejáróm a kerek világot* című útirajz²⁴¹ nagyvilág felé nyitását, *A rög alatt*²⁴² falufejlesztési programját és a program végrehajtásának lehetőségeivel való szembenézést a kritika és a köztudat olyan mértékben azonosította a szerzővel, hogy a *Zöld árvíz* a maga másságával vagy csalódást okozott, vagy, amint a fenti sorok is jelzik, a kritika a korábbi művekre hivatkozva sietett a szerző védelmére. A *Pásztortűz* recenzense is a már megszokott slágvortokat (lelkiismeret, kötelesség, hivatás) számonkérve marasztalja el a narratív megjelenítést: „Ha maguk az élet kérdései talán mindenütt egyforma érdekességgel állanak is elénk és szólítanak meg, a regényírónak mégis válogatnia kell és a jelenségek kuszaságában valamilyen egységet kell teremtenie. A falu egész életét áttekintő Balázs Ferencnek, úgy látszik, legnehezebb ez a kiválasztás és formálás, regényét nem köti egységbe a belső összetartozás, szétbonthatatlan törvényszerűség.” (Vita 1937.) A kritikus a regénynek az előző művek töretlen lendületéhez viszonyított következetlenségét figyelte meg. A Balázs Ferencet nagyon közelről ismerő Mikó Imre is „testi és szellemi hanyatlásának bélyegét” látja a művön (Mikó 1975: 26). S ezzel a véleményével nincs egyedül. A Balázs Ferencről szóló monográfiát befejező Horváth Sz. István így foglalja össze a regény recepcióját: „Nem is egyértelmű a regény fogadtatása. Már akkor többen meglátják és fel is vetik hiányosságait, szerkezetének széteső voltát [...] A regény besorolódott a kortárs népies regények közé.” (Mikó–Kicsi–Horváth 1983: 232.) A szerző ez utóbbi mondata Kováts József bírálatából ihletődik. Szerinte ugyanis „Mint irodalom a közepes népies regények közé sorozható, mint egyéni dokumentum oly papregényekkel tart fenn közösséget, melyek *Az elnémult harangok*, *Fáklya* és *Elsodort falu* vonalán túl a szerző életének szűrőjén áttört tapasztalatok” (Kováts 1937, idézi Mikó–Kicsi–Horváth 1983: 232).

Nos, valójában itt kapjuk fel mi a fejünket. Értetlenkedésünk nem a regény kompozíciójával kapcsolatos ítélet olvastán születik meg, hanem annak az etnográfiai-antropológiai érdeklődésnek a figyelmen kívül hagyása miatt, amelyet Balázs Ferenc e munkája esetében a tényleges értelmezési kontextusnak érzünk. Vitathatatlan, hogy egy mű irodalmi értékét az érvényes irodalmi kánonok határozzák meg. Amit azonban Balázs Ferenc regénye kapcsán jelezni szeretnénk, az az, hogy a működő kánonok egy része hallgatólagosan érvényesíti hatását, illetve, hogy az irodalmi alkotásnak van az irodalmi kánonon kívüli recepciója és használtsága is. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk azokat a viszonyokat, kontextusokat, amelyek között, amelyeken belül a regény megszületett, illetve amelyek között a recepció megtörtént. Ezen viszonyok feltárása teszi lehetővé, a hivatalos

241 Az útirajz könyvalakban 1929-ben jelent meg Kolozsvárt (Balázs F. 1929).

242 Először az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet kiadásában jelent meg Tordán, 1936-ban. További kiadásai készültek Budapesten 1936-ban, 1939-ben és 1943-ban (Balázs F. 1936b, utóbb pedig 1998).

gyakorlattól eltérően, az irodalmi alkotásnak egy lokális, illetve regionális kultúrában való elhelyezését, lokális olvasatainak tetten érését.²⁴³

A szerző, vallomása szerint, diákévei idején tartózkodva figyelte az aranyosszéki fiatalokat.²⁴⁴ Lelkészként és népnevelőként azonban, néhány év elteltével, szívesen azonosult Aranyosszékkal. Világjáró útja folyamán falufejlesztési terveinek véghezviteléhez szívesen választotta az aranyosszéki Mészkt.²⁴⁵ Már *A rög alatt* című kötete is az Aranyosszék, az aranyosszéki ember „felfedezésének” örömről, élményeiről tudósít. A mészki egyházközség 1744-ből fennmaradt jegyzőkönyvében lelkesedéssel fedezi fel a 20. század elején is működő, az egyházi birtokon a hitközösség, a hívek érdekeit demokratikusan érvényesítő gazdálkodás előzményeit (Balázs F. 1936b/1998: 90–104). Népművelő szándéka ettől kezdve folyamatosan a helyi közösség érdekeihez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igyekezett igazodni. A falufejlesztési akció jelentős részét képező népfőiskola és vallásos estélyek összejövetelein ő maga is belefeledkezve hallgatja hívei élménytörténeteit, meséit, dalait. Erről az élményről *A rög alatt*ban külön fejezet számol be *Megszólal a falu* címmel. Nyitrai Mózes, idős Gálfi Miklós, Nyitrai András az első világháború frontélményeit részletezte a feszülten figyelő falusfeleinek. Gálfi Zsigmond a közeli Torda munkásságának sztrájktapasztalatát idézte fel. Hosszú Miklós a hajdani iskolabájarásra emlékezett. Borbély Gyuri az unitárius Mészki és a katolikus Sinfalva ellenségeskedését idézte fel. A mesélő kedvű Jobbágy Sándor pedig egy hazugságmesével szórakoztatta hallgatóságát. A könyv majd minden lapjának más-más mészki szereplője van: gyermekek, férfiak, asszonyok, akiket egy-egy szavuk, vélekedésük, tettük miatt nem lehetett nem megemlíteni ebben a mészki krónikában.

A faluba érkező Balázs Ferenc maga is magán érezte a falusiak fürkésző tekintetét. Szintén *A rög alattól* idézzük: „Olyan voltam, mint a vásárra hajtott állat: csak éppenhogy meg nem tapogattak. A levegőn keresztül éreztem sokak titkos szemét, reményteljes várakozását; mások gyanakodását: vajon miféle titkos hibája lehet? Ha ez az ember csakugyan »bejárta a kerek világot«, sőt még könyvet is írt, az ő helye nem egy ilyen kis sáros faluban van, ahol még képét sem kap, hanem Kolozsváron, a főegyházi hivatalban.” (Balázs F. 1936b/1998: 272–273.)

243 A kultúra regionalitásáról az irodalomtudományok ódzkodnak beszélni. Habár a táji jegyek megléte irodalomestéták felfedezése. Balogh István az alább említésre kerülő tanulmányában írja: „Az irodalmárok fedezték fel, a XVIII. században már Kazinczy is megfogalmazta. Ő szerinte van ilyen, s a debrecenieknek legnevezetesebb vonása a »debreceniség«, és ami ezzel együtt jár, a kálvínistáság.[...] Tőle függetlenül a XIX. században az akkoriban megjelent népleírások is megállapították, hogy valóban létezik ilyen dolog, és ez a különállóság megmutatkozik – az akkori leírások szerint – a ruházatban, a viseletben, a magatartásban, a foglalkozásokban és sok mindenféle másban.” (Balogh I. 1980: 166.) *A régió, a regionalitás* a populáris kultúra kutatásának műszava. A jelentésekre és a jelentések forgalmazására vonatkozó, egy területen és egy időintervallumon belül érvényes konszenzust, általánosabb gyakorlatot jelenti. Irodalmából: Bálint 1980.

244 „Kolozsvári diákéveim alatt az aranyosszéki legénykéket és nagy legényeket sohasem tudtam megkedvelni. Ez a kifejezés roppant udvarias. Szinte ellenszenvesek voltak előttem. [...] Hiába: én már ilyen itélettel és félelemmel jöttem Mészkióra papnak.” (Balázs F. 1936b/1998: 57–58.)

245 Az értelmiségi osztálynak a falu népével való „vegyülését”, az értelmiségi réteg falvakban való elhelyezkedését Kodály Zoltán is szorgalmazta egy 1932-es nyilatkozatában (Kodály 1932).

A *Zöld árvíz* című regény azt tanúsítja, hogy megírásakor a szerző még egy lépéssel közelebb került az aranyosszéki emberekhez: megértette a paphoz, a tanítóhoz való viszonyulásukat, megértette a krízishelyzetben való viselkedésüket, félelmüket, szívós kitartásukat. A szószekről tudta emberi szemmel, bölcsen, higgadtan nézni híveit. „A gyülekezet megmozdul, János bácsi ültéből fölrezen, tátja a száját ő is, mintha együtt énekelne a többiekkel. Ez jó most felségesen, az ember kinyújtóztatja magát. De jaj! Most újra a pap szónokol, künn áll az úrasztala előtt, mennyit kell beszélnie egy papnak s mennyit kell hallgatniok a híveknek! Szeretik a papok azt a sok beszédet? A hívek nem túlságosan a hallgatást, azt már nem lehet mondani. De mivel is telnék az idő a templomban, ha a pap nem mondana valamit? Mindig énekelni sem lehet s ha az ember sokáig egy helyben ül csendesen, elálmosodik.” (Balázs F. 1936a: 60.) Olyan könyvet írt Balázs Ferenc, amelyet az aranyosszékiek is magukénak éreztek és éreznek, azonosulni tudnak vele.

A szerzőnek a faluban tett megfigyeléseiből a regényben sajátos etnográfiai reális áll össze.

A Mészkon élő Balázs Ferenc a parókia udvaráról naponta szemtanúja a templom közelében lévő falu kútjánál zajló esti itatásnak. A zajos, majd hirtelen elnéptelenedő, elcsendesedő falu életképszerű motívuma a regényben ismételtén visszatér. Ugyanilyen életkép készül a tavaszi sürgés-forgásról, a tavaszi szántásra igyekvő férfiakra, az ebéd utáni, árnyékban megejtett pihenésről. Kelemen Lőrincet a regény első napjának estéjén a faluban mindennapos vacsora, puliszka és kecsketej várja, mintahogy korábban a faluban tartózkodó püspököt is ilyen vacsorával vendégelte meg. A falu sziklás határában máig népes kecskenyáj legeli a fűvet. Hosszasan elidőz a templom előtt gyülekező, az istentisztelet előtt a falu ügyeit megvitató férfiakkal, a húsvéti előkészületeknél. A közérdekű eseményeknek, rendelkezéseknek dobolás kíséretében való közzététele az aranyosszéki falvakban egészen az utóbbi időkig szokásban volt. A mészki lelkész figyelmét nem kerüli el az sem, hogy hívei igyekezzenek új ruhadarabot ölteni magukra az úrvacsora vételére, a megszólaló harangszót kalapot levéve hallgatják. S amit maga is sokszor gyakorolhatott: „A pap kitette a kalapját a tornác fájára, a harangozó a toronyablakból észrevette a jelt, a két harangkötelet a két markába fogta. A kicsi az asszonyoknak szólott, a nagyobbik a férfiaknak zengett. A kapuk megnyíltak az egész faluban szinte, ünnepélyes, lassú léptekkel indult el a hívők serege a közös találkozásra.” (Balázs F. 1936a: 53.) A regényben a falusi mentalitás érzékeltetésére Balázs Ferenc döntőnek érzi a súlyos beteg gyermekhez, a betegséghez, a gyógyításhoz való hozzáállás bemutatását.

A helyi történelem, a helyi topográfia, a helyi életvilág olyan alakzatok, amelyek a *Zöld árvíz* eseményeit, kijelentéseit a helybeliek számára mint múltjukat, világukat, társadalmukat idézik meg. A kívülálló számára azonban ez a minőségük nem létezik. Balázs Ferenc a regényesítésben a helyi toponímiát, olykor pedig a toponímia dekódolható kicserélését, a falu életéből szelektált események epikus keretbe szerkesztését, fiktív eseményeknek a falu életterébe telepítését alkalmazza. A regénybe épített események és személyek a falu emlékezete alapján máig azonosíthatók.

A regény ily módon a közösségi emlékezet externalizációjává vált, akárcsak a falu temetőjében található epigráfiai irodalom, a családi irattárakban felgyűlt oklevelek, levelezések, nekrológok, különböző feljegyzések.²⁴⁶ S ami számukra még kedvesebbé tette e történelmet, az az, hogy az általuk ismert, a nagyvilág által elismert papjuktól származik. Kelemen Lőrinc a Kövespadon keresztül gyalogol be Terebesre orvost hozni beteg unokaöccse számára. Sógora a Ciglából hoz tüzelőt családjá részére. Fekete Vince a Szőkemál szőlősei között enyeleg Verebes tanító lányával. A mészköiök ma is ugyanazon a kövek szaggatta úton járnak a falu központjától a temető irányába, amelyen a három fiatal, Vince, Klárka és András a szőlős felé indul. A regényben Mészkö Lekenyész, a közeli város, Torda Terebes, Kolozsvár Balavár, Aranyosgyéres Berkenyész, Sinfalva Berkes, Alsó- és Felsőszentmihály Sásd, a falu határában elfolyó Aranyos pedig Hevenyő néven szerepel. Máli néni, a lázás kisgyereket eredményesen gyógyító „öreg boszorkány” Jobbágy Máli néven közismert, kedves figurája volt Mészkönek. Pataki Domokos Bíró András, Gagyar Sándor Halmágyi Tamás, Kerekes József Kereki József névre hallgatott. Bálint Samu valódi neve Gálffy Balázs, a falu harangozója volt. A frissen a faluba került Gergely Dezső tanítót a helybeliek Zsigmond Ferencsel, Balázs Ferenc tanító kollegájával, Mikó Imre Szabó Dezsővel azonosítja.²⁴⁷ A gyermekét villámütés folytán elveszítő Sebesi Dénesné tragédiáját a szájhagyomány is megőrizte fél évszázadon keresztül. Az asszony egyébként serénységéről kapta nevét Balázs Ferentől.²⁴⁸

Hasonlóan emlékezetes a regényt lezáró két tragédia, a veszett farkas garázdálkodása és a hirtelen hóolvadást követő áradás.²⁴⁹ Ezek részletezésébe aztán annyira belefeledkeznek Balázs Ferenc, hogy a regény lezárásáig már nem is tér vissza az értelmiségi szereplők vívódására.

A regionális mítosz

Az 1980-as években alulírott a tordai Mihai Viteazul Líceum Balázs Ferenc önképzőkörének tanulóival terepmunkát kezdeményezett Balázs Ferenc emlékezetének kutatására. Ebben a keretben mintegy 15–20 aranyosszéki személy idézte fel em-

246 Az emlékezet mind a napi élettevékenységek, mind pedig a kommunikáció, a társadalmi viszonyok szempontjából alapvető szükséglet. Az emlékezés alapvető identitástermelő cselekvés. Minthogy a múlt annyiban létezik, amennyiben feleleveníthető, szemiotizálható, valójában nem ösztönszerű, hanem kulturális cselekvés. Az orális emlékezés technikája az emlékezet térhez (topográfiához) és időhöz (kronológiához) való kötése. A felejtés elleni védekezés az emlékezet externalizációja, írásban való kihelyezése, a későbbi értelmezés számára hozzáférhetővé tétele. (J. Assmann 1999: 23.) Egy mészköi személy „írott környezetének” bemutatása: Keszeg 1998.

247 A szereplők azonosítását Jobbágy Miklóssal (sz. 1894) és Gálffy Eszterrel (sz. 1921) végeztem el. A regény topográfiáját Mikó Imre is megfejti (Mikó–Kicsi–Horváth 1983: 24–25).

248 A névadás mint poétikai-stilisztikai alakzat vizsgálata a mesekutatás figyelmében álló kérdés volt. Irodalmából: Balázs–Barati–Wolosz 1989.

249 Ezen eseményeket a falu szülötte, a lelkész Nyitrai Mózes is megörökíti emlékiratában (Nyitrai 2001: 235–237).

lékeit. A *tartalomelemzés* (*content analysis*) módszere alapján az emlékekből a következő motívumokat sikerült azonosítani.²⁵⁰

A „szülőföld szerelmese”. A *szülőföld volt az élete Balázs Ferencnek. A népet akarta szolgálni minden körülmény között.* (Pálffy Miklós sz. kb. 1900; 1981)

A „nemzet napszámosa”, a „népnevelő”. *Szeretett minket s tanult is tőlünk, nemcsak mi tőle.* (Jobbágy Miklós sz. 1896; 1976–77) *Mikor Balázs Ferenc tiszteletes úr Mészköre jött, itt kapott egy elvadult, durva népet, akinek halvány sejtelve sem volt arról, hogy mit jelent haladó világban élni, vagy mit jelent csak gazdaságot, vagyont gyűjteni. Földet vásárolni, ökröt pucolni. Balázs Ferenc tiszteletes úrnak nagyon, de nagyon sok dolgába, fáradságába került, amíg szép szóval magához tudta egyengetni a népet.* (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) *Megtartotta az istentiszteletet, akkor a palástját felakasztotta a szegre, akkor aztán következett az elbeszélés, kultúrprogram, énekszám, vers, szavalat.* (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) *Mind télen, mind nyáron, vasárnap, mikor kiveret az eső a mezőről, hazakerültünk, ki hol lelte helyét. Hová mész? A pap udvarába. Hol voltál? A pap udvarában. Ott öregnek, fiatalnak, nőnek, gyermeknek, kicsinek, nagynak helye volt és mindenkinek megvolt a maga szórakozása.* (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) *Amég ő tudott egzisztálni, hogy na, gyűléseket tartott meg beszédeket, nagyon meglátszott azon a generáción, hogy Balázs Ferenc nevelte.* (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) *Egy kicsit úgy felvilágosította a népet s pláne minket ott, akiket tanított, hogy mit higgyünk, mit ne higgyünk, mi létezik, s mi nem létezik.* (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) *10–15 embert eszperántóra is tanított Balázs Ferenc. Sok mindennel foglalkozott még. Dalárdát, színjátszó csoportot vezetett.* (Jobbágy Miklós sz. 1896; 1976–77)

Az internacionalista. *Valóra akarta váltani azt, hogy az emberek ezen a földön békében, egyetértésben éljenek.* (Pálffy Miklós sz. kb. 1900; 1981) *Balázs Ferenc volt az, aki magához szelídített mind románt, mind magyart, szép szóval, tettel, mindig élen járt, elől járt. Bizonyította, amit elképzelt, megmagyarázta.* (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) *Közben aztán hívta oda a román gyermekeket. Ott nem volt különbség, hogy magyarok vagy románok, mindig azokat is (hívta), hogy na gyerekek ide játszani, együtt játszottunk.* (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

A demokrata. *Balázs Ferenc volt, akiket ismertem életemben, nagyobb embereket, a legelső, aki szegény és gazdag között különbséget, még ha akart volna se tudott volna tenni.* (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) *Mikor festették a tornyot, kérdezte, hogy milyen színű legyen. Mondták, hogy legyen piros, zöld, kék. Aztán úgy csinálta, hogy a négy felét különböző színre festette. Piros, kék, zöld, barna.* (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) *Ő nem nézte, hogy na, ez nagygazda, s menjek hozzá vendégbe, vagy avval tartsak, hanem felkarolta a szegényeket is. Nahát aztán volt egy pár nagygazda is, aki nem értett vele egyet.* (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

250 A zárójelben szereplő nevek utáni első évszám a születés, a második a beszélgetés évét jelzi.

A szamaritánus. Igaz ember volt, jószándékú, jószívű, olyan ember volt, hogy a legutolsó szegényember is elkérte volna az ingét, Balázs Ferenc odaadta volna. (Pálffy Miklós sz. 1926; 1983) Mindenkiel jól tett, senkit be nem csapott, nem igyekezett azon, hogy bosszút álljon, ha vele rosszat csináltak. Hanem mindig, hogy legyen jól, az ember nem kell haragudjon a másokra. Volt neki egy lova, Jancsinak hívták és volt neki egy szamara, Donki. A lónak az volt a szokása, hogy ahogy a papilaktól mentek ki a templom felé a meredeken, a ló megállott, nem akart menni. Aztán ő addig állt ott, amíg Jancsi megindult magától, rá nem ütött volna a vilá gért. Akkor az Aranyosból hordtuk a vizet, onnan ittunk annak idején. A szamarat közösen vették Zsigmond Ferencsel, a tanítóval. Ahogy a szamár hozta ki azon a hegyen, a hátán volt két kandér s úgy. S persze, hogy a tanítónak már nem volt türelme, hogy álljon s kérelje Donkit, hogy méltóztassék, s ráütött. S akkor Balázs Ferenc azt mondja, hogy né, kifizetem neked a szamarat, semmi közöd a szamárhoz. A tintó meg: – Mondd meg, hogy melyik fele az egyém, s azt ütöm. – Nem ütöd egyik felét se. S megkölykezett a kutya, Buksinak hívták, bevitték a konyhába, nehogy a kicsi kutyák megfázzanak. Így csinálták. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

A puritán. Egyszerű volt. Ő a saját külsejére nem adott semmit. Nagyon egyszerűen járt, ide Tordára is mikor jött be az ismeretterjesztő előadásra, abban az időben nem volt autójárat, ősszel olyan egyszerűen jött be, olyan sárosan, ahogy nagy sár volt este a sötétben jött be, megtartotta az előadást és este későn úgy ment haza, gyalog. (Székely Gizella sz. 1920; 1983) Ő is fótos csizmával ment a templomba. De a nép, hogy hogy mer úgy jární. (Halmágyi Mózesné Gálffy Ida sz. 1911; 1987) Hát tányérból is miből ettek. Cseréptányérok voltak. Hát, ugye, hogy régebb a pap cseréptányérból egyék! (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983 (A kicsi házban) Hát aztán volt neki szegénynek deszkából ilyen priccyszerűség, akkor volt egy asztal, aztán szék is csak úgy deckából volt összetéve, aztán deckából egy szekrény. Nagyon primitív. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) S azt mondta, hogy mikor ötet a temetőbe eltemetik, a sírját a földdel egyenlővé tegyék, ne legyen sírhalom és a fejéhez kopjafát tegyenek. (Székely Gizella sz. 1920; 1983)

Az önfeláldozó. Ők is szegények voltak, de segílyt kaptak Amerikából, s azt mind rááldozta, deszkát vett, papírt vett, krétát, játékokat, a gyermekeknek s mindent. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) S ő akkor volt boldog, ha azt a dollárt nem cifra ruhára, hanem a mészköi nép építkezésének alapjául tudta odarakni. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977)

Az emberben rendületlenül bízó. Igen bízott a népben, a nép lement a pincébe, hogy töltsse be a szűrőbe a tejet, s akkor menjen haza. S a tisztetes úr a lépcsőn kifelé megfogta az egyik öreget, hogy a tejet hozta vissza. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) Ő gondolta, hogy mint minden ember, becsületes, bízott benne... s így becsapták, hogy a végén erre is ráfizetett. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

A nagyvilági kapcsolatok kamatoztatója. Mi, akik ismertük, tudjuk róla azt is, hogy a földgömb minden sarkában, ahol csak járt, ismeretséget szerzett, az ismer-

retséget fenn is tartotta. Ha beteg volt, tudtukra adta, kért segítséget. Ha szükség volt valamire, a leggazdagabb rokonainak, nagynénjeinek, ismerőseinek, barátainak, mindenkinek siránkozott. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977)

A vilájáró. Sokat, de sokat beszélt világ körüli útjáról. Sok, nagyon sok esetet elmondott. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) Nagyon sokat mesélt. Akkor aztán hozott különböző hangszereket, ahol járt, mindenholna valamit. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

Az író. Verseket írt, mondhatom, éppen falusi verseket írt, amiket szavaltak. Az ő könyvei nagyobb fokú tudományos könyvek voltak. (Pálffy Miklós sz. 1926; 1983) A kicsi házban ő mind írt. Ő ott rengeteget írt, mutatta is nekem, csakhát persze, hogy én nem érttem, hogyhát ő most könyvet ír. És mindig ott a nyugágyán feküdt és mindig írt. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983)

A látnok. A világ országútját látom, rossz felé mennek az emberek, szokta mondani Balázs Ferenc. (Jobbágy Miklós sz. 1896; 1976–77)

Egyéb tulajdonságok. Gyors felfogású, nyílteszű, jól tájékozott ember volt. Sohase nézte le a szegényeket, nem hódolt be a nagyok előtt. (Pálffy Miklós sz. 1926; 1983) Annyira magával tudta ragadni az embert, hogy nem tudott más felé figyelni, csak őreája. (Székely Gizella sz. 1920; 1983) És nagyon szépen énekelt. (Viski Erzsébet sz. 1918; 1983)

A tragikus sors. A nép aztán már úgy kezdett kiábrándulni, hogy hát mit akar a pap, hogy efféléket csinál. (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) Akkor nem ismerték el a tudását, nem értékelték úgy, mint holta után... Az ő eszméit nem értette meg az akkori nép. (Viski Erzsébet sz. 1918; 1983) Balázs Ferenc tiszteletes úrnak sok munkája sikerült, sok munkáját be is fejezte, de sok munkája félbemaradt a betegsége miatt. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) Két ellentét között harcolt, dolgozott, amiért neki szenvedése is volt. (Pálffy Miklós sz. kb. 1900; 1981)

Utóélete. Hogy milyen temetése vót! Gyönyörű vót s szomorú is vót. Harangoztak Tordán, Szentmihályon, mindenhol. Hat fehér ökör vót befogva. A leányok fehérbe öltöztek, fekete szalag le a vállaktó. A fiúk csizma, priccnes nadrág, lájbi, fehér ing, kalap s fehér szalag. A templomban ravatalozták fel, őrség állt a koporsó mellett. (Halmágyi Mózesné Gálffy Ida sz. 1911; 1987) [A fiatalok nevében tetszett búcsúzni tőle?] Igen, de csak arra emlékszem, hogy „Minket mindig megértő lelkészünk sírja mellett mi is búcsúzunk földi poraitól. Testedet legyőzte a halál, de a te ifjú lelked mindnyájunkban ezután is élni fog.” (Fülöp Ferencné Gálffy Rózsika sz. 1921; 1983) Ó, hányszor kiszedtük volna már a mi Balázs Ferencünket tíz körömmel onnan, ahol van. (Gálffy Eszter sz. 1921; 1977) Nincs elfelejtve Balázs Ferenc. Mi, az idősebbek sokat emlegetjük, s a fiatalok is elolvassák a könyveit. Most is meg vót tartva az 50 éves évfordulója. A tiszteletes úr szépen prédikált, énekeltek egyházi énekeket s utána a Kék nefelejcs. Nagyon sokan vótunk. Ez vót az ő nótája, a Kék nefelejcs. Ezt minden világitáskor élénklük. (Halmágyi Mózesné Gálffy Ida sz. 1911; 1987)

Aranyosszék lakóinak emlékezetében Balázs Ferenc alakjába beépültek mindazok az értékek, amelyek a 20. század során váltak fontossá és meghatározóvá. Mivel magyarázható a mítoszteremtő gesztus?

Balázs Ferenc olyankor került Aranyosszékre, amikor a vidék az átmenet válságában, tanácsstalanságában és távlattalanságában feneklett meg. A korábbi bejáratott életforma, értékrend fellazult, a történelmi, gazdasági, kulturális konjunktúra nem kínált egyértelmű modellt a falunak.

Az ipar megjelenése, előretörése a földművelő társadalom elé is új mércét állított. Az új technológiák és gépek a hagyományos munkaeszközök és munkavégzés hatékonyságát tudatosították. A falunak árutermelővé kellett válnia, ami a technológiák alkalmazását, a szövetkezés, az értékesítés új formáinak érvényesítését feltételezte. A Balázs Ferenc által kezdeményezett Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet a dilemmák megoldására vállalkozott. A gazdák által közösen megvásárolt felszerelés, a terményeknek a szövetkezet Tordán nyitott üzletében történő kiárusítása a külső vállalkozóknak való kiszolgáltatottságot előzte/előzte volna meg. Falufejlesztési terve az első évre a jégbiztosítást, a gazdaköri vető- és cséplőgép megvásárlását, a tejszövetkezet beindítását, gyümölcsfák ültetését, nemesített vetőmagvak beszerzését, a szójabab meghonosítását, vízvezeték lefektetését, téli tanfolyamot, dalárda, nőszövetség és ifjúsági egyesület szervezését. Második évre maradt az öntözéses gazdálkodás meghonosítása, a gyümölcsfeldolgozás beindítása, a templom- és papilaképítés, az eszperantó tanfolyam indítása, iskolakönyvtár felállítása, a villamosítás. A harmadik év tervei között szerepelt a nyerscukorgyártás, hitelszövetkezet felállítása, a gazdaköri sertésstenyésztés, a traktorvásárlás, a kenderfonás és -feldolgozás felújítása. A negyedik évre gazdasági szakértő, vidéki orvosszakértő alkalmazását, kultúrház, téli fürdőház, gazdasági műhelyek építését tervezte.

A piacgazdaságra való áttérés a faluközpontú szemlélet, kultúra végét is jelentette. A nagyvilággal való lépéstartás új életformát, új információhálózatot, kulturális gyakorlatot tett szükségessé. Balázs Ferenc a „kerek világ” bejárása után költözött Mészköre. Környezetének új gazdálkodási, élet-, gondolkodási, művelődési paradigmákat kínált (cséplőgép, vetőgép, gyümölcsfa-permetező vásárlása, műtrágya használata, fajbaromfi-tenyésztés, háziipar, tejszövetkezet; a templom restaurálása, iskolabővítés; nőszövetség, ifjúsági egyesület, népőiskola, iskolakönyvtár, eszperantó kurzus, filmvetítés stb.). S mindezt túlzás nélkül, a falu, a táj sajátosságainak tudatosításával, megőrzésével együtt.

Az új értelmiségi típus, a „népnevelő”, a „faluapostol” a korszak tudatosan megalakított eszménye volt. Ezt az eszményt találjuk meg többek között Móricz Zsigmond *A fáklya*, Makkai Sándor *Holttenger* című regényében. Maga Balázs Ferenc is tudatosan tendált az eszmény felé, kerülte a hagyományos szerepbe való beilleszkedést. *A rög alattban* írja a következőket: „Lelkészek vagyok: egy kicsit pap, nagyobb részt próféta. Teljesítenem kell emberi kötelességemet, amiért az egyházközség megválasztott és fizet. [...] A palástomat magamra öltöm: pap vagyok. De elsősorban próféta! Szólok az igazságot, hirdetem az igazibb, teljesebb, istenibb élet szükségességét, akár élvezik a hívek beszédeimet, akár nem. Lennem kell a falu élő lelkiismerete, a jóság fölmutatója, a gyarlóság ostromozója. [...] Vezetnem kell népemet élete minden fordulójában az isteni magasságok felé. Bele kell avatkoznom gazdálkodásába,

pénzköltésébe, építkezéseibe, ruházkodásába, szabad idejének fölhasználásába. Szépséget, szeretetet, megértést nemcsak prédikálnom, megvalósítanom is kell a lehetőségek határán belül...” (Balázs F. 1936b/1998: 190–191.)

A papi szerep hagyományos és Balázs Ferenc-i megélése közötti diszkrepancia értelmezésére nem különleges indíttatásból vállalkozott a vidék. Balázs Ferenc életükbe szólt bele, az értelmezést elodázhatalanná, megkerülhetetlenné téve. Az ítélezést továbbá egyirányúan befolyásolta a nagyvilág visszajelzése, Balázs Ferenc vállalkozásának pozitív fogadtatása. Már Balázs Ferenc életében tudatosodott a faluban, hogy kivételes esemény részese.

A mitikus dimenzió elfogadására, kitöltésére való törekvés már a temetési ceremónia külsőségeiben is megnyilvánult. A hatökrös szekér, a díszörség, a koszorúk és a szertartásban asszisztálók nagy száma a reális dimenzióból való kimozdulást jelezte.

A mítosz megteremtésére, fenntartására külső hatások és rájátszottak. A sajtóban megjelent nekrológok, méltatások, a sír zarándokhellyé válása, a megemlékezések fokozták, éltették a Balázs Ferenc-kultuszt. Érdeemes idézni a 29 éves naplóíró Viski Erzsébet feljegyzését „az 1947. aug. 1–6. között Kövenden, Torockón, Torockószentgyörgyön tartott unitárius ifjúsági konferenciá”-ról: „Pálffy Miklós *Balázs Ferenc népfőiskola* címen ismerteti az iskola célját és azt a sok viszontagságot, amin keresztül ment Balázs Ferenc, míg megvalósította álmát, megnyithatta kapuit az iskola. Könnyekig megható volt az előadása. Az az emberfeletti szenvedés, sok-sok megaláztatás, amiben része volt, nemcsak hívei, de egyházunk vezetősége részéről is ennek a lánglelkű lelkésznek. Az a kálvária, amit végigjárt a mészki pappá való kinevezésétől egészen a haláláig, kevés ember szerette, de annál több volt az ellensége. Mint minden nagy embert, őt is halála után tudta méltányolni, nemcsak a nagyközönség, de az egyházunk is...”

A hozzászólások során felmerült az örök megoldhatatlan kérdés, miért csak halála után értékeljük Balázs Ferencet. Ez minden újtónak az átka, aki valamit, szobrot, jobbat akart régi dolgoknál, azt nem tudják az életében becsülni az emberek.”

A visszaemlékezéseket hallgatva győződhattünk meg arról, hogy a falu még ma is „alulnézetből”, az emlékek prizmáján át szemléli Balázs Ferencet. Életformája, magatartása volt az ütközési felület, amelynek rezdülései, visszhangjai máig vibrálnak. Eredménytelennek bizonyult minden rákérdezés előadásaira, írásaira. Ez bizonyítja, hogy a mítosz nem felülről vetül Aranyosszék tudatába. A ragaszkodás jele az is, hogy az egyik mészki lakás „kultikus” sarkában az ősök, közeli hozzátartozók fényképei között főhely illeti meg a Balázs Ferencét.

A kulturális emlékezet megkonstruálása

A mítosz létrejöttét a hagyományos világkép és életforma és a mítosz referense által felkínált modell közötti távolság magyarázza. A referens élete, cselekvései és vélekedései részben vagy teljesen „deviáns” jellegűek (származása ismeretlen, be-

járta a világot, művelt, vegetáriánus, elült a lelkészeketől stb.). A személy ezáltal besorolható a társadalom valamelyik rétegébe. A mítosz, referenciának szokatlan habitusát véve alapul, az ellentéteket oldja fel, hidalja át. Balázs Ferenc egyformán közelíthető meg értelmiségi és paraszt, szegény és gazdag, román és magyar, önző és önfeláldozó, sikerember és megnemértett, lekezelő és bizalmas, szűklátókörű és művelt stb. számára.

Azok körében, akik nem tudtak követőivé válni, Balázs Ferencről negatív mítosz is élt. Eszerint papnak „moszkvai”, gazdának hozzánemértő, úrnak szegény, szegénynek művelt volt. Idő múltával azonban, a turisták, a nagyvilág érdeklődése hatására ez a mítosz visszaszorult, nem öröklődött tovább.

A mítosz a hagyományos kultúrában a priori konstrukcióként működik, a kultúra normáit és finalitását összegezi. Az új mítosz paradigmái ugyanazok, a valóság és ideál kettős tengelyére vetíthető rá. Az előzményektől szemantikai aktualizáltsága és (földrajzi és társadalmi) érvényességi körének beszűkülése különbözteti meg. Azonban a korábbi eszményekből is magába szervez univerzális elemeket. A mítosz mindig egy adott térben bír relevanciával, az idő múlásával pedig expanziója, vagy épp ellenkezőleg, visszaszorulása figyelhető meg.

Balázs Ferenc emlékezete legelőbbben – a kommunikatív emlékezet formájában – Balázs Ferenc életének helyszínén, Mészkon, a szövetkezeti mozgalom másik központjában, Kövenden, és a szomszédos aranyosszéki falvakban élt. Sírja, az általa felújított templom, a lelkészi lakás, a temetése után a felesége által szétosztott használati eszközeik, bútoraik, könyvei, a fényképek nap mint nap kiválthatták, elindíthatták az emlékezést. Éltek azok a hívei, ismerősei, akik számára tanítása, magatartása meghatározó, vagy legalábbis emlékezetes maradt. Az általa kezdeményezett és szervezett gazdaköri, nőszövetségi és ifjúsági összejöveteleken elsajátított ismeretek, az általa a gazdálkodásban bevezetett modernizációs kezdeményezések (műtrágya használata, fajállatok szaporítása), a falu nyilvános terében végrehajtott változtatások (az utcák fásítása) a mindennapi élet szintjén reprodukálták emlékét. A halottaknapon a temetőben egybegyűltek minden évben eléneklik Balázs Ferenc kedvenc nótáját. Mészközi lakások falán néhol rájátszó tévé máig őrzik a fényképét.

Az alsó- és felsőszentmihályi paraszttíró, Pálffy Miklós megalapította a Balázs Ferenc Népfőiskolát. Balázs Ferencről *Útépítők* címmel színművet írt, amelyet Tordán mutattak be.

A diktatúra éve alatt kultusza két intézményben állandósult. A közeli Torda magyar tagozattal rendelkező kollégiumának önképző, majd irodalmi köre 1973-ban Balázs Ferenc nevét öltötte fel. Rendszeresen került sor a névadó életművének és életpályájának népszerűsítésére. A tordai Bágyoni Szabó István versciklusban, Vársárhelyi Géza pedig drámában örökítette meg alakját. A kolozsvári unitárius teológiai intézet a hajdani teológiai hallgató és lelkész emlékének ápolását vállalta fel. A könyvkiadás több évtized után szólaltatta meg újra Balázs Ferencet. 1973-ban bukkant fel és látott napvilágot ifjúkori szerelméhez írott meséinek gyűjteménye (Balázs F. 1973), 1975-ben útiélményeinek rövidített újrakiadása. A kolozsvári tu-

dományegyetemen két szakdolgozat készült Balázs Ferencről.²⁵¹ Hosszú, tragikus mozzanatokkal tele idő után elkészült életpályájának és életművének első feldolgozása (Mikó–Kicsi–Horváth 1983).

Az 1989-es események után a Balázs Ferenc–kultusz történetében is fordulópontot képeznek. Az intézményekbe izolált és ellenőrzés alatt tartott kultusz áttevődik a nyilvános térbe, szervezése több intézmény összefogásával történik. Az 1990-es évben újrainduló regionális sajtó folyamatosan közöl kommemoratív írásokat (Keszeg 1990, 1991b). Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, az Unitárius Teológiai Intézet ismételt emlékünnepeket szervezett. Ezek egyidőben célozták meg az erdélyi értelmiségi réteget (a szépirodalom kedvelői, a napisajtó művelői és olvasói, a teológus társadalom) és az aranyosszéki lokális társadalmat. Az előadások füzetekben közzétéve váltak olvashatóvá (Hatházy szerk. 1997, Sztranyiczky szerk. 2001). Megemlékezési szertartás keretében 1997-ben helyezték el mellszobrát, ifj. Starmüller Géza alkotását a mészköi templom udvarán. 2008-ban Lakiteleken emeltek szobrot (Szabó Imrefia Béla alkotása). Balázs Ferenc nevét vette fel az Oktatási Tanácsadó Központ. Művei újabb kiadásban kerültek az olvasók elé. 2002-ben egy fordításkötet nyújtott betekintést Balázs Ferenc és felesége, Christine Frederiksen levelezésébe (Balázs F. 2002), s szintén ebben az évben elkészült Christine Morgannak a Mészkon töltött éveket megjelenítő emlékirata fordítása (Morgan 2002). Cseke Péter a romániai magyar szociográfiai irodalom megteremtőjére hívta fel a figyelmet (Cseke 2007).

251 Jancsó Elemér irányításával Rezi Irén írt szakdolgozatot 1953-ban, Jancsó Elemér irányításával pedig Gazda Klára 1967-ben. A dolgozatok a BBTE Bölcsészkarának könyvtára őrzi.